

Kun sata päättäjää kuolee

Puolan presidentti ja 95 muuta merkittävää valtiohenkilöä menehtyivät lentokoneonnettomuudessa Venäjällä, matkalla Smolenskin lähellä sijaitsevaan Katyniin. Tarkoituksena oli järjestää muistotilaisuus noin 22 000 puolalaiselle sotavangille, jotka NKVD murhautti keväällä 1940.

Puolassa julkinen keskustelu aiheesta siirtyi nopeasti onnettomuuden selvittämisestä ja tosiasioiden kertaamisesta onnettomuuden jälkeiseen aikaan ja tapahtuneen ymmärtämiseen. Tässä prosessissa niin lehdistö, intellektuellit kuin poliitikotkin ovat mobilisoineet Puolan merkittävän kulttuurisen pääoman. Juopa äärimmäisen tahdikkaan lehdistökeskustelun ja presidentin hautajaisiin liittyvien käytäntöjen välillä on kuitenkin hämmentävä. Monet viittaavat jälkimmäiseen farssina tai Olga Tokarczukin sanoin ”neuroottisena katolisen nationalismin teatterina” tai kieltäytyvät kokonaan kommentoimasta. Toiset ovat suorastaan vihaisia siitä, että niin moni ihminen menehtyi historia-politiikan alttarilla.

Smolensk ja historiapolitiikka

Historiapoliitiikalla (*polityka historyczna*) viitataan nykypäivän politiikan kytkemiseen historiallisiin tapahtumiin ja niiden uudelleen tulkintoihin. Lähestymistapa pyrkii vahvistamaan historiallisten tapahtumien läsnäoloa nykypoliitikassa. Edesmenneen presidentti Lech Kaczyńskin suhde historiapolitiikkaan oli kiinteä ja se sopi myös hänen Laki ja oikeus (*Prawo i Sprawiedliwość*) -puolueensa agendaan.

Kaczyńskin sydäntä lähellä oli mm. Venäjän saattaminen vastuuseen Neuvostoliiton rikoksista Puolaa vastaan toisen maailmansodan aikana.

Puolan historia tarjoaa runsaasti esimerkkejä kansallisista tragedioista, kansan kärsimyksistä ja kansallisista ihmeistä. Kristillisen näemyksen mukaan kuolemasta syntyy aina uusi elämä. Nämä tekijät ovat kietoutuneet tiiviisti yhteen puolalaisessa keskustelussa lento-onnettomuustragediasta. Ne nivoutuvat eläväksi kokonaisuudeksi, jonka avulla tapahtunutta käydään läpi.

Lento-onnettomuus ja sen seuraukset ovat kuin luotuja uuden myytin rakennusaineiksi. Lech Wałęsa ehtikin jo onnettomuutta seuranneena päivänä julistaa sen Toiseksi Katyńiksi. Onnettomuudesta tuli nopeasti koko kansan asia, mystillinen merkki, todellisen patriotismin kysymys tai yksinkertaisesti vain totuuden kysymys.

Samat kysymykset ovat toistuneet Puolan historiallisessa tietoisuudessa romantiikan ajoista lähtien. Puolan kansalliskirjailijan Adam Mickiewiczin sanoin Puola kansakuntien messiaana joutuu uhrautumaan niin itsensä kuin muidenkin puolesta. Puolan jaot 1700-luvun lopulta aina ensimmäisen maailmansotaan asti ovat vakiinnuttaneet romanttisen sankarikuvan kansansa itsenäisyyden puolesta uhrautujista. Uhrautumisen myytti on löydettävissä sekä konkreettisista poliittisista päätöksistä, kuten Varsovan kansannoususta esitetyistä tulkinnoista, että populaarikulttuurista, kuten Andrzej Wajdan *Lotna*-elokuvasta, jossa seurataan puolalaisen hevospatalljoonan taistelua Natsi-Saksan

tankkeja vastaan. Kumpikaan taistelu ei kestäisi rationaalista arviota. Mutta molempien uhrin (noin 200 000 varsovalaista ja hevospataljoona) palvelevat korkeampaa tarkoitusta: ne ovat osa Puolan myyttistä taistelua itsenäisyyden ja oikeudenmukaisuuden puolesta.

Kansan oikea reaktio uhrauksen jälkeen on kokea suurta yhtenäisyyden tunnetta. Tästä ei ollut epäilystäkään, kun massat vierivät Varsovassa presidentin linnan eteen osoittamaan kunnioitusta menehtyneille, tai kerääntyivät Krakovaan seuraamaan presidentin hautajaisia. BBC:n haastattelussa Tukholmassa useita vuosia asunut puolalainen kertoi, ettei ollut koskaan ennen tuntenut mitään tämän kaltaista: lento-onnettomuus toi Puolan lähelle sydäntä – ja se lämmitti tätä patriotismia yleisesti vierastavaa haastateltavaa. Yksi Helsingissä asuva puolalainen taas totesi, että jos presidentistä ei saa tehtyä kulttia, niin hänen ruumisarkustaan sellaisen voi tehdä. Ajatus yhtenäisestä Puolasta nosti päätään ja kaikki kansalaiset saivat kokea olevansa osa historiaa. Television rooli tässä uudessa yhtenäisyyden tunteessa oli oleellinen.

Kirjailija Olga Tokarczuk tiivistää kriittisen kantansa toteamalla, ettei voi sietää yhtenäisyyden rakentamista hautajaisten, marssien, uhrien ja ruumiiden ympärille. Ilmiössä näkyy historiapolitiikka voimakkaimmillaan.

Yhtenäisyyden tunne näyttäytyy myös toisaalla. Presidentin muistojumalanpalveluksessa Krakovan arkkipiispa kiitti presidentti Medvedeviä sympatiasta ja tuesta, jota puolalaiset olivat saaneet ”venäläisiltä veljiltään”. Ironista, mutta onnettomuus näyttää todellakin avanneen uuden luvun Puolan ja Venäjän suhteissa ja pakottaneen Venäjän tarkastelemaan Neuvostoliiton historiaa uudesta näkökulmasta. Venäjän presidentti Medvedev luovutti NKVD:n salaisiksi luokiteltuja materiaaleja Katyñin murhasta ja mikä merkittävintä, Venäjän televisio uusi Andrzej Wajdan *Katyñ*-elokuvan parhaaseen katseluajkaan onnettomuuden jälkeen. Elokuva synnytti Venäjällä myös julkisen keskustelun.

Mediaspektaakkeli?

Kun ryhdyin lukemaan puolalaista lehtikirjoitettua systemaattisesti onnettomuuden jälkeen, odotin erinäisten salaliittoteorioiden esiinmarssia. Ulotin etsintäni myös keltaiseen lehdistöön, mutta muutamaa pientä täkyä lukuun ottamatta vedin vesiperän. Tässä onnettomuudessa ei salaliitolla näytä olevan suurta sijaa ainakaan Puolassa. Sen sijaan lehdistössä kiitellään venäläisiä hyvästä yhteistyöstä ja aidosta empatiasta. Puolalainen lehdistö on keskittynyt ymmärtämään tapahtumaa, etsimään siitä mahdollista merkitystä kansakunnalle tai kommentoimaan tätä piirrettä toisissa lehdissä. Syyllisten etsinnästä luovuttiin nopeasti: ei oikeastaan ole edes kiinnostavaa selvittää, kuka olisi syyllinen, kiinnostavampaa on se, mitä tästä syntyy. Tämä näkemys on mielenkiintoisella tavalla vapauttanut lehdistön laajaan, positiiviseen ja filosofissävyytteiseen keskusteluun aiheesta. Valitettavasti tämä on kuitenkin johtanut varsinaiseen mediaspektaakkeliin.

Spektaakkeli syntyi onnettomuuden jälkeisistä tapahtumista. Puolaan julistettiin viikon suruaika, jolloin kaupat, kirkot sekä televisio jatkoivat toimintaansa normaalisti, mutta muu maallinen kulttuuri teatterista jalkapalloon hiljennettiin. Tästä on tehty se johtopäätös, että kirkolla on edelleen tietty monopoli kansallisten tragedioiden henkisessä käsittelyssä, kun taas televisio varmistaa kansallisen näkemyksen levittämisen. Lopulta päätettiin myös, että presidenttipariskunta haudataan Puolan kuninkaallisten keskelle, tosin hieman sivummalle, Krakovan Wawel-linnaan. Tämä oli lopullinen hyväksyntä presidentti Kaczyńskin harjoittamalle konfrontatiiviselle historiapolitiikalle. Näistä elementeistä muodostuu myös se, mitä monet intellektuellit Puolassa nimittävät farssiksi.

Farssin, historiapolitiikan ja rauhallisen lehdistökirjoittelun välillä piilee kuitenkin yhteys. Historiapolitiikka tarjoaa laajan perspektiivin, kristillisen näkemyksen mukaan tapahtumasta haetaan merkitystä ja uuden alkua syyttelyn sijaan ja farssi tarjoaa välineen kansallisen yhtenäisyyden kokemiseen henkilökohtaisella ta-

solla. Toisin sanoin rauhallinen ja tasapainoinen mediakeskustelu on mahdollista, koska suuret tunteet kanavoituvat uuden myytin luomiseen konkreettisissa massatapahtumissa. Kirjailija ja filosofi Paweł Mościcki pelkää, että puhdistavan surutyön sijaan ja lyhyen euforisen yhtenäisyyden jälkeen puolalainen yhteiskunta ajautuu melankoliaan, jolloin onnettomuuden nykyinen nostalgisointi luo alustan uudelle kansalliselle ”haavalle”. Siitä tulee tulevien poliitikkojen historiapolitiikan käyttöainetta, joka luo tilaa kansallisesti masinoiduille tunteille rationaalisuuden asemesta.

Julkinen keskustelu aiheesta näyttää jakautuvan voimakkaasti asialliseen raportointiin onnettomuudesta ja tunteelliseen ja myyttiseen kuvaukseen presidentin hautajaisista. Onnettomuuden tapahtumapaikka ja matkan tarkoitus laukaisevat niin voimakkaan semioottisen reaktion, että on hankala ennustaa sen käännteitä. Koko tapahtuman käsittelyssä voidaan kuitenkin nähdä voimakas pyrkimys, ei niinkään tapahtuman analysointiin, kuin sen uudesti luovan voiman valjastamiseen erilaisiin kansallisiin ja poliittisiin projekteihin. Tragedian ymmärtäminen on kääntynyt itse tapahtumasta kansalaisten reaktioihin ja niiden edelleen työstämiseen yhtäältä kohti jotain puolalaista päämäärää, mutta toisaalta myös, kuten katolinen viikkolehti *Tygodnik Powszechny* toteaa, kohti pragmaattisempaa suhdetta Venäjään. Tämän lisäksi voiton päivän alla puolalainen päivälehti *Gazeta Wyborcza* kutsui lukijoitaan yhdistymään ja syyttämään kynttilöitä toisessa maailmansodassa menehtyneiden neuvostosotilaiden muistoksi. Tragedian jälkikäsitteilyä ei voi redusoida vain puolalaiseen kansalliseen päätökseen.

Kaczynskin jälkeen

Vaikka onnettomuudessa menehtyi lähes sata päättäjää, nousee presidentti heidän ylitseen. Monet ovat todenneet, että vaikka he eivät pitä-

neet itse presidentin politiikasta, itse henkilöä on ikävä. Saattaa kuulostaa tekopyhältä, mutta Lech Kaczyński oli monisyisempi henkilö kuin usein annettiin ymmärtää. Kaczyński tunnettiin lähinnä kriittisestä suhteestaan Euroopan unioniin, nihkeistä suhteista niin Saksaan kuin Venäjään ja vihamielisestä lustraatiopolitiikasta. Presidentillä oli sen sijaan lämpimät välit katoliseen kirkkoon sekä Venäjän vihollisiin Georgiaan ja Ukrainaan. Laki ja oikeus -puolueen ajoittaista antisemitismiä Lech Kaczyński ei kuitenkaan voinut sietää ja Puolan juutalaisjärjestöt muistavat lämmöllä presidentin työtä juutalaisen kulttuurin elvyttämiseksi Puolassa. Presidentti kieltäytyi myös kaikesta yhteistyöstä antisemitismiä enemmän tai vähemmän suorasti tukeneen Radio Maryjan kanssa. Mainittakoon myös, että presidentti tuki Kongres Kobietin lakialoitetta 50 % sukupuolikiintiöistä vaalilistoilla.

Puolassa presidentin perinnön käsittely on saanut mielenkiintoisen henkilökohtaisen leiman: hänen harjoittamaansa politiikkaa ei niinkään muistella, vaan muun muassa sitä, kuinka suuresti hän rakasti onnettomuudessa menehtynyttä vaimoaan. Näin media tuo kansallisen tragedian lähelle katsojaa. Presidentti onkin tavallinen ihminen (mies!), jolla on vaimo. Presidentin politiikka tuli samalla epäpolitisoiduksi ja inhimillistettiin osaksi tavallista kansalaista. Samalla historiapolitiikka kuitenkin siunataan Wawelin linnaan osaksi vuosisatoja jatkunutta kansallista kamppailua.

Puolan sisä- ja ulkopoliitiikan kannalta on mielenkiintoista seurata sitä, syntyykö tästä onnettomuudesta ja uhrista uusi myytti, jolla on poliittista painoarvoa. Mahdollisuuksia on monia. Toistaiseksi painotukset pragmaattisempaan suhtautumiseen Venäjää kohtaan Puolassa ja arkistojen avautuminen Moskovassa ovat selvästi liennyttäneet maiden suhteita. Samaan suuntaan on mielestäni vaikuttanut myös kirkon lientymistä puoltava asenne sekä lukuisat puheenvuorot pragmaattisemman politiikan puolesta.

Vastakkainenkin mahdollisuus on kuitenkin myös olemassa: oikeiston politiikka voi mobilisoida Kaczynskin historiapolitiikan vedoten

sen saavutuksiin Katyńin suhteen. Kolmas mahdollisuus on se, että suuren suruviikon kansallisen yhdentymiskokemusten jälkeen asia hiljalleen unohtuu ja mikään ei oikeastaan muutu. Näin kävi paljon puhutulle sukupolvi JPII:lle (Johannes Paavali II), josta toivottiin uutta yhteiskunnallisen moraalien äänitorvea, mutta johon vain ani harva enää identifioituu. Koska Puolan poliittinen ja taloudellinen järjestelmä lepää riittävän vakaalla pohjalla, onnettomuuden traagisuus näkyy ennen kaikkea inhimillisellä

tasolla. Onnettomuus ei ole heilauttanut Puolan valtiota näkyvästi. Puolan złotyn kurssi ei ole muuttunut, Varsovan pörssi on vakaa ja parlamentin puhemies omaksui perustuslain mukaisesti presidentin valtuudet ja julisti uudet vaalit kesäkuuksi 2010. Tässä yhteydessä etenkin presidentinvaalin kampanjointi on oleellinen osa Smolenskin onnettomuuden poliittisen myytin muodostumisprosessia.

Jaakko Turunen